

ANALYTICAL LIMITS OF THE RESIDUAL

George Alexandru CONDRACHE

West University of Timișoara

Abstract: Residual, in its quality of ejection, of material that remains, it means a lack of utility, a lack of avail. In the same time, its presence implies a process of contamination. These two characteristics are fundamental and, as a consequence, are the conditions for the material to become residual. Transferred into the symbolic area, these two characteristics represent the tools through which the limits of the residual are identified. One of these limits is verified in this paper, hence it is probed if the human can be a symbolic form of the residual. The study presents two scenarios, one belonging to Jean Baudrillard and the other to Adorno. According to Adorno, human became a being without purpose in his existence, a presence without utility, without content. Having as a starting point the critique of the capitalism, the two authors identify a viced reality, the human being its victim. Whether the flux of information is impossible to manage or the rhythm of capitalism is inhuman, the man becomes the target of alienation. Thus, it is accomplished the scenario of a man who no longer has a purpose, who is viced and capable to vice as well.

Keywords: residual, inutility, contamination, man, alienation

Teza de doctorat la care lucrez are ca pretext exploatarea literară a diverse forme reziduale într-o serie de romane ce aparțin spațiului cultural central-european din perioada postbelică. Înainte de orice apropiere din perspectivă literară, trebuie să probeze acest articol. Mai înainte însă, se impune a se oferi lămuriri cu privire la natura rezidualului. Firește, această inițiativă se desfășoară având ca limite felul în care rezidualul apare în romanele studiate. De altfel, această limitare este cel mult o restricție de nuanță a ceea ce rezidualul reprezintă în general. Așadar, dintr-o perspectivă descriptivă, rezidualul poate fi clasificat în rezidual organic, caz în care poate reprezenta resturile *per se* ale corpului uman, de la excremente la – în anumite condiții - sânge sau poate fi anorganic și face referire la conținutul gropilor de gunoi, la obiectele ieșite din uz, de la obiecte industriale până la obiecte casnice, cum ar fi piese de mobilier. Toate acestea, chiar dacă reprezintă o formă reziduală organică ori anorganică, împărtășesc proprietatea inutilității, acestea reprezintă un exces, un plus a cărei prezență este indezirabilă, toate sunt lipsite de rost fie măcar din simplul motiv că nu pot fi utilizate în nici un fel în forma în care se află. Totodată, împrumutând parțial un scenariu teoretic creat de Mary Douglas, formele reziduale sunt impure¹. Astfel, acestea semnifică o ieșire din mersul firesc al lucrurilor, o forțare a limitelor sistemului. La fel cum un bocanc lăsat pe masa din bucătărie este perceput a fi o ieșire în afara firescului și deopotrivă o transbordare într-o zonă a murdarului, tot așa este perceput un obiect scos din coșul de gunoi și pus pe masa din bucătărie. Caracterul impur reprezintă o corupere internă și, mai mult de atât, presupune capacitatea de a vicia în exterior. Astfel, consecința impurității este capacitatea de a contamina, de a afecta negativ ceea ce se află în vecinătatea sa.

¹ v. Mary Douglas, *Purity and danger. An analysis of concepts of pollution and taboo*, New York, Routledge, 2001

Așadar, rezidualul se evidențiază prin intermediul a două trăsături, și anume inutilitatea, lipsa de rost și impuritatea, a cărei consecință este contaminarea. Dar sunt acestea trăsături fundamentale, astfel încât împlinirea lor să echivaleze cu o confirmare a rezidualului? În privința lipsei de rost, aceasta este proprietatea prin care este explicată noțiunea în dicționarul explicativ. Or această receptare înseamnă nivelul primar al identificării, deci reprezintă tocmai caracterul general al unei noțiuni în forma în care, chiar dacă nu este surprinsă o perspectivă focusată asupra noțiunii, se reține forma cadru. Astfel, lipsa rostului este o noțiune fundamentală. În același timp, capacitatea de a contamina confirmă același caracter, câtă vreme aceasta este o consecință primă a rezidualului dovedită, așa cum am argumentat mai sus, de însăși natura sa. Acceptând această premisă, mă preocupă verificarea validității acestei noțiuni într-o dimensiune simbolică, în condițiile în care astfel se atinge o limită extremă a existenței sale. Extrapolând trăsăturile fundamentale ale rezidualului, încerc să verific până în ce punct se poate vorbi fondat de rezidual. Totodată, pentru ca acest demers să aibă consecințe benefice din punct de vedere euristic, existența simbolică a rezidualului este probată prin raportarea sa la individul uman. În acest fel se reușește atât consolidarea teoretică a rezidualului, dar și obținerea unei perspective inedite a individului uman. Practic, în măsura în care argumentarea se dovedește cu succes, se identifică un context în care individul uman reprezintă la un nivel simbolic ceea ce un reziduu reprezintă într-o groapă de gunoi. Astfel, s-ar legitima discuția despre un *om-rest* ca formă reziduală.

Cum am sugerat deja. Pentru a se putea discuta despre *omul-rest* este necesar a se identifica o serie de scenarii care să justifice existența la nivel simbolic a individului uman determinat de cele două trăsături fundamentale ale rezidualului: lipsa de rost și capacitatea de a contamina. Un prim scenariu îl identific la Jean Baudrillard, în eseul său *Simulacre și simulare*. Conform acestuia, în contemporaneitate ne confruntăm cu un exercițiu continuu de înlocuire a realului cu simulacrul. Eseistul francez oferă exemplul Disneyland², unde este creat un spațiu artificial, ce este deopotrivă fals și adevărat. Un asemenea mediu reușește să domine individul uman, având consecința anulării oricărui act de autenticitate, fiind plasat într-o paradigmă în care realul și iluzia se anulează reciproc. Principalul factor de producere a simulacrului, precum și principalul factor de promovare a simulării ca formă a existenței este televizorul. El este simbolul tehnologiei ca formă de pervertire, datorată oportunității acesteia de a folosi tehnica în scopul de a elibera permanent un ciclu informațional de dimensiuni gigantice. Astfel se realizează o implozie a sensului. Aici începe simularea, ce anulează realitatea privând-o de un ritm pe care îl poate ingera, acesta fiind exagerat de uriașă cantitate de informații ce este pompată în permanență, care nu poate fi interiorizată ori gestionată în vreun fel. Simulacrul împreună cu simularea transformă realitatea într-o hiperrealitate în care:

“Trebuie astăzi reciclate peste tot deșeurile, visele, fantasmеle – imaginarul istoric, feeric, legendar al copiilor și al adulților e un deșeu, prima mare dejecție toxică a unei civilizații hiperreale [...] Peste tot se reciclează facultăți pierdute, sau corpul pierdut, sau socialitatea pierdută, sau gustul pierdut al mâncării.”³

Realitatea nu mai există. Părți ale acesteia, sau mai bine zis resturi, sunt preluate și reutilizate într-o altă dimensiune, una în care subiectul este captiv într-un nesfârșit proces al simulacrului ca pseudo-necesitate de creare a unor medii artificiale impuse ca parte din realitate și a simulării ca exercițiu interminabil de a imita realitatea prin producerea continuă

² v. Jean Baudrillard, *Simulacre și simulare*, trad. din franceză de Sebastian Big, Cluj, Editura Ideea design&Print, 2008

³ *Ibidem*, p.14

de informație. Realitatea este dezmembrată și reutilizată, iar din acest proces rezultă o realitate rebut și un individ golit de rost.

Pentru a gestiona întreg acest scenariu distopic este necesară o detașare de zona de influență în care funcționează Baudrillard. În calitatea sa de intelectual cu profunde simpatii marxiste, a avut ca principală țintă critica societății de consum, a capitalismului. Astfel se explică diabolizarea metodelor mass-media și a tehnicii în contextul consumului. Privind în retrospectivă, argumentele acestuia și-au pierdut nu doar prospețimea, dar și bună parte din forța pe care au avut-o în deceniul al optulea al secolului trecut. Pe de altă parte, nu înseamnă că teoria sa este perimată, însă este necesară anunțarea unei rețineri față de radicalismul unei asemenea poziții care, cum am spus deja, ne aruncă în plin haos. Interesul nostru față de acest autor se subordonează exclusiv oportunității de a realiza un prim profil al omului-rest, chiar dacă nu împărtășim toate cauzele ce au dus la configurarea sa. În același timp, intenția noastră nu este de a-l contrazice pe Baudrillard, ci doar de a anunța o reținere față de atitudinea mai mult decât fermă pe care o are.

Baudrillard anunță anularea subiectului uman odată cu abolirea realității. Incapacitatea de a oferi sens informației, incapacitatea de a face față unei realități infuzate cu fragmente contrafăcute ale acesteia, aruncă individul într-o derută gnoseologică și axiologică deopotrivă. Cum spuneam, realitatea este dezmembrată, părți ale acesteia, care împreună însemnau însuși sensul, firescul, sunt acum prelucrate, transformate în balast. Scoase din context și reutilizate, acestea devin nocive. Cine este responsabil? Fără îndoială sistemul. Problema este că sistemul însuși se află în haos, acesta nu are un procent identificabil de oameni răspunzători, ci cu toții sunt captivi în sistem, puterea însăși devine ceva lipsit de conținut, o iluzie. Mai sus l-am citat pe Baudrillard spunând că a devenit o necesitate reciclarea permanentă a deșeurilor. Dincolo de faptul că societatea de consum în sine este prin definiție un producător al deșeurilor, în cazul de față deșeurile este realitatea însăși, reciclată acum în hiperrealitate. De ce este realitatea deșeu? Tocmai fiindcă a fost golită de conținut. În forma în care se află este inutilă, așa că este dezmembrată și reutilizată, iar rezultatul este cât se poate de nociv. Practic, realitatea trece printr-un proces de autoanulare, datorită incapacității sale de a satisface în forma în care există. Dar ce se întâmplă cu omul? Ejectat în hiperrealitate, ia parte la simulacre ale realității și, într-un final, o părăsește definitiv datorită avalanșei informaționale pe care nu o poate interioriza corespunzător. Practic, el este afectat în măsura în care mediul în care există este viciat. Lipsit de repere, acesta este golit de conținut. Am făcut deja referire la tumultul valoric și informațional în care se găsește. Consecința acestui fapt este privarea de rost a omului însuși, el și identitatea sa sunt un rest al realității, un rebut al acesteia.

Omul-rest este consecința pervertirii realității. În forma în care se află, acesta este nu doar inutil, dar viciat. Jean Baudrillard ne oferă două variante ale rezidualului la nivel simbolic: omul și realitatea aflate, se înțelege, într-o relație de interdeterminare sau, mai bine spus, de vicere reciprocă. Dar ce reprezintă acest *om-rest*? Este omul privat de valoare, omul privat de scop, omul care nu se integrează în existență pentru că aceasta în sine este degradată. Astfel se află în situația în care nu își poate justifica prezența, ba mai mult, contribuie la o degradare ce se extinde dincolo de propria-i persoană.

Dacă ținem seama de orientarea lui Theodor Adorno, vom spune că nu ne îndepărtăm prea mult de Jean Baudrillard. De altfel, similaritățile din discursul celor doi ne îndreptătesc să urmărim parcursul teoretic al *omului-rest* tocmai în această direcție, fără a-l transforma într-o noțiune dependentă de poziția marxistă, urmând ca această diferențiere să fie evidențiată pe parcurs. Adorno ne oferă prilejul să concretizăm profilul noțiunii ce ne preocupă. Încă de la începutul lucrării *Minima Moralia*, filosoful german ne anunță că

subiectul este pe cale de dispariție⁴. Aflăm care sunt o parte din cauze și o aflăm într-o manieră explicită, astfel că expunerea privind lipsa valorilor se ține la distanță de o abstractizare aridă: “[...] murdăria pe care civilizația noastră barbară o lasă în individ, incultura, frivolitatea, familiaritatea grosieră, lipsa de politețe [...]”⁵.

Tendința lui Adorno de a se îndrepta în zona coruperii morale este evidentă. Autorul german anunță înlocuirea unei civilizații autentice de o alta barbară. Murdăria devine o formă a decăderii morale, victima directă fiind individul uman, care este ținta unui proces cu efecte distopice. Distrugerea este atât de profundă, încât viața în sine devine insuportabilă. Ca replică la această stare de fapt, sinuciderea devine o metodă “ de a scurta nesfârșita umilință a existenței, precum și nesfârșitul chin al agoniei”⁶. Acum omul este tratat ca obiect, însăși autoreflexia se transformă într-un act de conștientizare a faptului că omul nu reprezintă nimic. Din individul uman “n-a mai rămas decât o funcție a propriei unicități, un obiect de expoziție, precum avortonii ce stârneau cândva uimirea și veselie copiilor”⁷.

Dar ce se întâmplă efectiv? Adorno lasă impresia că nimic nu scapă acestui proces decadent. Natura trece printr-un demers de schimbare impusă, de integrare artificială în planurile omului, intervenția asupra ei, deși este prezentată ca fiind inofensivă, are consecințe ireversibile. Societatea este subjucată de un produs realizat de ea însăși, și anume opinia publică, ce este percepută ca un joc al aparenței, o formă golită de conținut, o manifestare periculoasă a lipsei de esență, dar care devine element fundamental în constituirea existenței. Cunoașterea însăși înseamnă lipsă de rost, datorită concentrării exclusive pe empirism, comunicarea își pierde sensul, transformându-se într-un mijloc de ascundere a sinelui. Se vede că această golire de rost are un caracter multilateral, schimbarea fiind ineludabilă. Scenariul este completat de pierderea unor elemente dintre cele mai simple, dar, firește, nu lipsite de importanță. Astfel, de la mâncare, locuințe, reguli elementare de socializare, până la forme de recreere, sunt cu toate viciate. Adorno dezvoltă exemplul hanului care este văzut ca un simbol al unor vremuri sănătoase, în care interacțiunea umană era autentică, fiind acum înlocuit de hotel, un simbol al capitalismului târziu. Nu este o surpriză care este cauza declinului: “Graba, nervozitatea, instabilitatea care însoțesc dezvoltarea marilor centre urbane se răspândesc cu rapiditatea de altădată a ciumei și a holerei.”⁸

Capitalismul are forța să integreze subiectul în rândul masei și să-l lipsească de orice semn distinctiv, precum și de orice formă de inițiativă. Acestuia îi este pus la îndemână divertismentul ca o formă a evadării în ireal, în iluzie. Este evidentă în acest punct similitudinea teoretică între Adorno și Baudrillard. Capitalismul distruge societatea și, susțin amândoi, aduce un atac asupra realității. Această evadare în iluzie ce are ca pretext deconectarea este tocmai simulacrul blamat de autorul francez. Rezultatele sunt similare: vicierea existenței, golirea de rost a realității și a individului uman. Chiar și problema cunoașterii este abordată de ambii, cu diferența că Baudrillard o consideră o pierdere în urma inflației informației, pe când Adorno o pune pe seama orientării eronate în zona empirismului. Filosoful german oferă o atenție specială aspectului economic specific capitalismului. Am văzut deja cum dezvoltarea este comparată cu ciuma. De fapt, progresul în sine este perceput ca un factor alienant, producția continuă de mărfuri nefiind decât “un miraj al apropiării de lume”⁹.

⁴ v. Theodor W. Adorno, *Minima moralia: reflecții dintr-o viață mutilată*, trad. din germană de Andrei Corbea, București, Editura Univers, 1999

⁵ Theodor Adorno, *op. cit.*, p. 22

⁶ *Ibidem*, p. 32

⁷ *Ibidem*, p. 142

⁸ *Ibidem*, p. 144

⁹ *Ibidem*, p. 156

Am menționat deja că sunt similitudini însemnate între cei doi autori. Dincolo de cele specifice conținutului propriu-zis, rămâne aceea de a-i regăsi în poziția de simpatizanți ai marxismului, de aici, evident, și critica împotriva capitalismului, precum și tonul alarmant, ba chiar catastrofic. Deși rămâne valabilă deopotrivă pentru Adorno rețineră privind acceptarea fără rezerve a viziunii sale și, totodată, îndoiala noastră privind validitatea întregului acesteia, reținem profilul individului uman. Chiar dacă nu găsim motive să ne aliniem viziunii acestora, scenariul lor prezintă suficientă credibilitate pentru a identifica o variantă a *omului-rest*. Până la urmă, esențială pentru studiul de față este reușita de a identifica scenarii care oferă contur acestei noțiuni. În momentul de față, datorită lui Adorno o serie de proprietăți ale omului-rest sunt reconfirmate, după ce au fost identificate la Baudrillard. Prima, și cea mai importantă, este golirea de conținut a subiectului. Lipsit de identitate în cadrul societății, alienat de progresul agresiv, privat de o cunoaștere veridică, expulzat în ireal de divertisment, omul, spune membrul Școlii de la Frankfurt, este comparabil unui avorton în borcan. Nu se află nimic dincolo de prezența sa. Omul a ajuns să reprezinte nimicul, forma goală. Dar, contrar așteptărilor, asta nu duce la dispariția sa, deși este golit de conținut, deși atacat, el există în continuare, fără să reprezinte ceva. Evident, de aici calitatea sa de rest. Acum rămâne a ne întreba în ce măsură această prezență inutilă este contaminantă. Înainte de toate, este autocontaminantă, individul uman se află în situația de a rămâne captiv într-un cerc vicios, așa cum deja a fost descris. Pe de altă parte, el este părtaș la a-i menține pe cei aflați în vecinătatea sa în această situație, contribuind fără să vrea la constituirea opiniei publice, luând parte la divertisment, consumând și producând. La aceasta se adaugă deja amintita corupere morală. Adorno deplânge brutalizarea omului, acesta este lipsit de maniere, lipsit de capacitatea de a se preocupa de cei din jur, incapabil să comunice și mereu preocupat să fie în competiție care, de asemenea, elimină prilejul de a fi aproape de celălalt, dar îi dezvoltă agresivitatea, vulgaritatea. Definind dezgustul, spuneam că acesta înseamnă deopotrivă o reacție de respingere în fața vicierii morale. Deși Adorno nu se raportează explicit la om ca fiind dezgustător, proprietățile deja amintite, împreună cu inutilitatea, îndreptătesc utilizarea dezgustătorului ca trăsătură caracterizantă.

Lipsa de conținut sau de rost a devenit un factor determinant în realizarea transferului spre ceea ce am identificat ca om-rest. Această noțiune se alimentează¹⁰ din capetele de acuzare devenite simbol pentru critica adusă capitalismului, de la alienare până la toxicitatea divertismentului. Faptul că omul este lipsit de autenticitate, de substanță, faptul că este lipsit de mijloace reale de a face parte din existență, ar trebui să se manifeste deopotrivă într-o serie de semnale interne, asta în cazul în care nu a pierdut orice contact cu propria-i conștiință or procesul descris nu presupune asta. În această direcție, Baudrillard vorbește despre melancolie: "Ea [melancolia] devine pasiunea noastră fundamentală"¹¹. Cât îl privește pe Adorno, viața înseamnă chin, agonie, umilință, dar nu identifică un sentiment anume, care însă poate fi speculat fără riscuri metodologice reale. Plecând de la melancolia anunțată de Baudrillard, aceasta se remarcă în primul rând prin faptul că devine o stare unitară, apoi prin faptul că anunță o limitare a vitalității, o stare anxioasă. Odată declarată ca pasiune fundamentală, deprimarea devine o regulă. *Omul-rest* nu își găsește locul, or repercursiunile afectează starea internă deopotrivă. Dacă îl urmărim pe Adorno, ar trebui să vedem consecințe încă mai violente. Dacă deprimarea înseamnă totuși un ritm moderat, o stare puțin fluctuantă, chiar dacă apăsătoare, chinul anunțat de Adorno ridică mult ștafeta - ne permitem să spunem - mizeriei interioare, oferindu-i un caracter convulsiv, insuportabil. Așadar, cele două viziuni se diferențiază datorită nivelului intensității, însă ambele confirmă pe de o parte receptarea

¹⁰ De fapt, acesta este un prim scenariu al *omului-rest*, însă celelalte nu fac obiectul acestui articol.

¹¹ Jean Baudrillard, *op. cit.*, p. 117

interioară a acestei stări, iar pe de altă confirmă așezarea sa într-o zonă a presiunii interioare, a unui inconfort profund, care poate atinge maxime la limita insuportabilului.

Cu ajutorul celor doi autori s-au identificat condiții și cauze datorită cărora omul figurează în sfera noțională a rezidualului în varianta sa simbolică. Firește, acesta este un scenariu și nu face decât să propună o perspectivă și o matrice specifică în care *omul-rest* există în această formă și, mai ales, răspunde tipului de argumente pe care le-am utilizat. Astfel, acest profil își găsește sens într-o dimensiune metafizică, probabil singura compatibilă cu profilul teoretic al autorilor abordați.

Bibliografie:

Adorno, Theodor, W., *Minima moralia: reflecții dintr-o viață mutilată*, trad. de Andrei Corbea, București, Editura Univers, 1999

Agamben, Giorgio, *The man without content*, trad. de Georgia Albert, Stanford, Stanford University Press, 1999

Baudrillard, Jean, *Sistemul obiectelor*, trad. din franceză și postfață de Horia Lazăr, Cluj, Editura Echinox, 1996

Baudrillard, Jean, *Simulacre și simulare*, trad. de Sebastian Big, Cluj, Editura Ideea design&Print, 2008

Bernstein, J. M., *Adorno: Disenchantment and Ethics*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003

Bernstein, J. M., *The fate of art. Aesthetic alienation from Kant to Derrida and Adorno*, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 1992

Douglas, Mary, *Purity and danger. An analysis of concepts of pollution and taboo*, New York, Routledge, 2001

Kroker, Arthur; Cook, David, *The postmodern scene. Excremental culture and hyper-aesthetics*, Montreal, Ctheory Books, 2001

Thompson, Michael, *Rubbish theory. The creation and destruction of value*, Oxford, Oxford University Press, 1979

Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, Cod Contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE).